

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2018 – Volume 27, Issue 1, pp. 4–23
<http://doi.org/10.18352/jsi.546>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Maritza Gerritsen, MSc is working as a lecturer at HAN
University of Applied Sciences. She is involved at the
research group Strengthening Social Quality.

Dr. Lineke van Hal is working as a senior researcher at
the Verwey-Jonker Institute and is a former researcher at
HAN University of Applied Sciences at the research group

Strengthening Social Quality.

Dr. Joos Meesters is a lecturer in Pedagogy at HAN
University of Applied Sciences and involved as a researcher
at the research group Strengthening Social Quality.

Dr. Bea van Bodegom is a lecturer in Occupational
Therapy at HAN University of Applied Sciences
and involved as a researcher at the research group
Strengthening Social Quality.

Dr. Lisbeth Verharen is professor Strengthening Social
Quality at HAN University of Applied Sciences.

Correspondence to: Maritza Gerritsen

E-mail: maritza.gerritsen@han.nl

Received: 9 August 2017

Accepted: 6 December 2017

Category: Research

MARITZA
GERRITSEN,
LINEKE VAN
HAL, JOOS
MEESTERS, BEA
VAN BODEGOM,
LISBETH
VERHAREN

HOE PAST HET? EEN KWALITATIEVE ANALYSE VAN NARRATIEVEN VAN JONGEREN MET EEN ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE OP HET GEBIED VAN PASSEND ONDERWIJS EN PASSENDE ARBEID

“Ik heb geen idee wat ik in de toekomst wel en niet kan. Geen flauw idee van waar ik woon, van wie ik afhankelijk ben en dat keer op keer.” – Mark (18)

ABSTRACT

What is appropriate? A qualitative analysis of the narratives of adolescents with special needs in education and in finding employment

What is the impact of transitions in care and education in the Netherlands for adolescents who need professional support in order to succeed in education or work? What are their experiences of searching for adequate education or work? What do they need from the professional support system? And to what extent do the methods used by professionals meet the expectations and values of the adolescents?

Transitions in care and education in the Netherlands, together with austerity measures, are leading to changes in professional support for adolescents who experience barriers to participating successfully in education or work. Policymakers plan to reform the social system in such a way that it will no longer be common for adolescents with special needs to attend special schools or work in sheltered work environments. They will be expected to participate in regular education or jobs, and they will only receive professional support when necessary and this will be kept as short as possible. Not long ago, lifelong dependency on social welfare was more or less the norm for this group of adolescents. Nowadays, the required support needs to be provided through their informal network, supplemented with support from teachers and professionals such as community workers in the local context (Movisie, 2015). Recent research shows that labour market participation among those who need support is significantly lower than among people with no such needs. For instance, 39 percent of adolescents with a physical challenge are working, while 65–72 percent of their peers with no physical challenge are in employment (Holwerda, 2013). For adolescents with an autistic disorder, percentages of between ten and fifty percent have been mentioned.

Current research on transitions in care and education also shows that professionals encounter a range of problems in supporting adolescents who require support. Teachers cite inadequate skills and experience in working with parents and professionals from other institutions, and an inability to “speak the same language”. Teachers also mention the need to improve their knowledge and competences in special educational needs and the consequences of the psychological and mental challenges associated with successful participation in education and work.

In the period 2016–2017, several student groups at HAN University of Applied Sciences conducted 35 narrative interviews during the final phase of their Bachelor's programmes. Adolescents were recruited for the interviews by community service workers, through social media and informal contacts. They were asked about their experiences of receiving support while completing their education (mainly vocational education) and their experiences of finding suitable employment. The participants were all receiving support from some kind of professional support system at school or at work. For the purposes of this article, adolescents with special needs are defined as adolescents who cannot fulfil their educational goals or cannot find work without some kind of support. There are various reasons why they may need support, such as living with a physical or mental disability, a problematic family situation, debt problems or refugee status. The interview guidelines were based on the overall development of the adolescents and their need for support, both now and in the past.

A qualitative explorative analysis was carried out in relation to the adolescents' statements about their way of life, the challenges they face, the opportunities open to them and their experiences of professional support. Firstly, the transcripts were closely read and coded, and then organized thematically based on the patterns identified in the various narratives. This analysis showed that these vulnerable adolescents wish to live as normal a life as possible, and that they have an intrinsic need to progress in life. Their goals are based on a more or less traditional framework of values: paid work, independence and sharing their lives with the people they love. At the same time, they are also aware that they need support in order to make progress towards these goals. This makes the specific way in which professionals address the needs of these adolescents extremely important. They need support that reflects the reality of what they can achieve and their expectations of achieving those goals, rather than support that focuses solely on their ambitions and motivation. As regards finding professional support, the adolescents mentioned that finding the right support is hard, especially in higher vocational education and at university, and that lifelong dependency on professional care often comes with many uncertainties. As one of the adolescents said: "I don't know where I'll be living next year, who will be helping me and what I'll be doing. Professionals are leaving, my need for support is changing and nobody stays with me for long. And this happens over and over again."

According to the adolescents interviewed, it is important that the professionals have skills such as: ensuring regular contact, providing practical support and acknowledging both what is and what is not possible in their specific situation. Transitions in care and education in the Netherlands mean that professional support for these adolescents is shorter and less intensive. They find it difficult to receive the right kind of support because often professionals from several organizations are involved and nobody is familiar with all the details of the adolescent's situation. A further problem

is that there is not enough joint action by teachers, social workers and the informal network of the adolescent in providing the best possible preparation for participation in society. Furthermore, these adolescents are often not given the opportunity to experience which kinds of work really suit their situation. This leads to further experiences of failure.

Finally, regarding employment, the analysis leads to the conclusion that the shift from voluntary work to paid employment is hard to achieve. One of the factors mentioned is the lack of support for the employee in the workplace so that the work can be tailored to his/her needs, and the feeling of having to start all over again to find the right support to be able to achieve a sustainable situation.

Key words

Appropriate education, appropriate work, vulnerable adolescents, special educational needs, social work, education, participation

SAMENVATTING

Hoe past het? Een kwalitatieve analyse van narratieven van jongeren met een ondersteuningsbehoefte op het gebied van passend onderwijs en passende arbeid

In zorg, welzijn en onderwijs hebben zich in de afgelopen jaren transities voorgedaan die van invloed zijn op jongeren die ondersteuning behoeven bij het succesvol doorlopen van hun schoolloopbaan en/of het vinden van passende arbeid. Waar deze jongeren eerst op speciale scholen en in beschermde werkomgevingen te vinden waren, worden zij nu geacht regulier onderwijs te volgen en de reguliere arbeidsmarkt te betreden. Hoe ervaren deze jongeren zelf de ondersteuning die ze ontvangen en wat verwachten zij van hun toekomst?

In de onderzoekslijn *Van passend onderwijs naar passende arbeid*, onderdeel van de Werkplaats Sociaal Domein Nijmegen, hebben studenten van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen narratief onderzoek verricht (n=35). De transcripten van deze interviews zijn als onderzoeksobject gebruikt voor een exploratieve studie naar de ervaringen van deze groep jongeren met een ondersteuningsbehoefte. De jongeren geven aan zoveel mogelijk als "normaal" gezien te willen worden, maar beseffen tegelijkertijd niet zonder ondersteuning te kunnen. Zij waarderen ondersteuners die praktisch meedenken en zowel de mogelijkheden als beperkingen van de jongeren zien. Onzekerheid over hun (arbeids)perspectief, heeft invloed op verwachtingen die zij van zichzelf hebben. De overstap van school naar werk wordt als moeilijk ervaren. Verbeteringen

ten aanzien van de hulpverlening liggen op het vlak van samenwerking met en tussen hulpverleners en de mogelijkheid om te ervaren welke vorm van werk daadwerkelijk past.

Trefwoorden

Passend onderwijs, passend werk, kwetsbare jongeren, ondersteuningsbehoefte, sociaal werk, educatie, participatie

INLEIDING

Wat zijn de ondersteuningsbehoeften van jongeren in de leeftijd van 16–26 jaar die ondersteuning ontvangen op het gebied van opleiding of arbeid? Wat verwachten zij van hun toekomst? De ondersteuning en hun toekomstverwachtingen krijgen vorm in een tijdsgewricht waarin sprake is van transitie in welzijn, zorg en onderwijs waarbij een steeds groter appel wordt gedaan op de zelfregie van jongeren.

Nederland is in de afgelopen decennia van een verzorgingsstaat getransformeerd naar een participatiesamenleving. Centraal in de transitie van de afgelopen jaren staat dat ondersteuning in eerste instantie uit het netwerk van de hulpvrager moet komen en dat inmenging door sociaal professionals tot een minimum beperkt wordt (Movisie, 2015). Tevens is het beleidsstreven dat deze transitie een aanzet geven tot een meer inclusieve samenleving waarin iedereen een betekenisvolle plek kan innemen. De vraag is of dit jongeren met een ondersteuningsbehoefte op het gebied van onderwijs en/of arbeid lukt. Zij kampen met veel onzekerheden, zoals Mark in het citaat onder de titel van dit artikel zegt.

De transitie gaat gepaard met nieuwe wetgeving op het gebied van jeugdzorg, onderwijs, maatschappelijke ondersteuning en participatie, zoals de Jeugdwet en de Wet passend onderwijs en de Participatiewet. In dit artikel wordt geadresseerd hoe jongeren die ondersteuning nodig hebben bij het succesvol doorlopen van hun schoolloopbaan en/of het vinden van werk de ondersteuning beleven en wat zij van hun toekomst op het gebied van participatie in onderwijs en arbeid verwachten.

Om de leefwereld van deze jongeren in kaart te brengen is in 2016 bij de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, de onderzoekslijn *Van passend onderwijs naar passende arbeid* opgezet, als onderdeel van de Werkplaats Sociaal Domein Nijmegen. Een viertal groepen van vier studenten

heeft narratief onderzoek gedaan onder jongeren met een ondersteuningsbehoefte bij het volgen van onderwijs of (het vinden van) werk. In samenwerking met welzijnsorganisatie Tandem zijn 35 jongeren door studenten geïnterviewd. De dataverzameling richtte zich op de leefwereld van deze jongeren. Op basis van kwalitatieve, thematische analyse (Braun & Clarke, 2006) van de narratieven van deze interviews wordt in dit artikel een antwoord gezocht op de volgende vraag:

Hoe ervaren jongeren met een ondersteuningsbehoefte de hulp binnen het onderwijs en bij het vinden van passende arbeid en wat hebben zij nodig om hun toekomst verder vorm te geven?

Hiertoe zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe ervaren jongeren de geboden hulp door onderwijsprofessionals, hulpverleners en andere professionals bij het volgen van onderwijs of het vinden van passende arbeid?
2. Wat verwachten jongeren van hun toekomst op het gebied van onderwijs en arbeid en welke ondersteuning helpt hen bij het verwezenlijken van hun verwachtingen?

In deze exploratieve studie wordt eerst ingegaan op het begrip "jongeren met een ondersteuningsbehoefte", vervolgens op wat de transities in participatie, onderwijs en arbeid voor deze jongeren betekenen en op hoe zij worden benaderd door leerkrachten, sociaal professionals en gemeenten. In het tweede deel wordt beschreven hoe dit onderzoek tot stand is gekomen en zijn de resultaten van de analyse van de interviews thematisch weergegeven. Het artikel besluit met conclusies en discussie.

JONGEREN MET EEN ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE OP HET GEBIED VAN ONDERWIJS EN/OF ARBEID

Jongeren met een ondersteuningsbehoefte worden in dit artikel gedefinieerd als jongeren die niet (volledig) op eigen kracht hun schoolloopbaan succesvol kunnen doorlopen of een plek op de arbeidsmarkt kunnen vinden en die hierbij begeleiding (hebben) ontvangen. De ondersteuningsbehoefte kan uiteenlopende oorzaken hebben zoals een beperking, verslaving, armoede en het aarden in Nederland als vluchteling. Eerder onderzoek geeft zicht op de situatie en behoeften van een deel van deze jongeren. Zo is bekend dat jongeren met een psychische kwetsbaarheid vaker uitvallen op school dan gemiddeld. Deze uitval wordt mede verklaard doordat de leeftijd waarop een psychische kwetsbaarheid zich uit, veelal overeenkomt met de leeftijd waarop de meeste jongeren hun vervolgopleiding kiezen (Delfgou, 2016).

HOE PAST HET? EEN KWALITATIEVE ANALYSE VAN NARRATIEVEN VAN JONGEREN

Jongeren zonder beperking zijn in 65 tot 72% van de gevallen actief op de arbeidsmarkt, terwijl arbeidsparticipatie van jongeren met een beperking significant lager ligt (Holwerda, 2013; Verhoef *et al.*, 2015). Specifiek over jongeren met een Autisme Spectrum Stoornis (ASS) heeft Holwerda (2013) beschreven dat tussen de 10 en 50% van deze jongeren op de arbeidsmarkt participeert. Bij jongeren met een lichamelijke beperking ligt de arbeidsparticipatie rond de 39%. Het niet kunnen plannen van de werktijden of pauzes, het te snel of te veel taken moeten verrichten en het niet kunnen combineren van werk met zorgafspraken worden door deze laatste groep als redenen genoemd om minder of niet te kunnen werken (Meulenkamp *et al.*, 2015).

Van Hal, Meershoek, Nijhuis en Horstman (2013) onderzochten arbeidsre-integratie bij volwassenen met beperkingen en stellen dat juist een eenzijdige focus op "eigen kracht", "zelfregie" en "mogelijkheden" beperkend werkt. Re-integranten worden vanuit deze logica actief *geframed* als werknemers met mogelijkheden. Daardoor ervaren zij druk om hun beperkingen zoveel mogelijk te verbergen. De relevante vraag wat het concreet betekent om met (on-) mogelijkheden aan het werk te gaan wordt in deze logica niet gesteld. Hierdoor is het voor professionals onvoldoende duidelijk waar begeleiding zich op moet richten en voor werkgevers waar een werkplek aan moet voldoen.

VAN SPECIAAL ONDERWIJS NAAR PASSEND ONDERWIJS

Sinds 1 augustus 2014 geldt in Nederland een nieuw stelsel voor passend onderwijs. Dit betekent dat iedere school zelf verantwoordelijk is voor het vinden van een passende onderwijsplek voor een leerplichtige leerling, ook als deze extra ondersteuning nodig heeft. Deze onderwijsplek moet in eerste instantie in het regulier onderwijs worden gevonden. Scholen werken samen in regioverbanden waarin reguliere en speciale scholen zijn verenigd. De samenwerkingsverbanden zorgen voor afstemming met gemeenten en krijgen een deel van het overheidsbudget voor extra ondersteuning. Binnen het samenwerkingsverband zijn afspraken gemaakt over wie welke ondersteuning biedt en welke kinderen nog op het speciaal onderwijs terecht kunnen (Rijksoverheid, z.d. (a)). In de praktijk blijkt dat het regelmatig niet haalbaar is om jongeren met een ondersteuningsbehoefte goed door hun schoolloopbaan heen te begeleiden. Uitval en thuiszitten van leerplichtigen zonder startkwalificatie is een toenemend probleem (Dekker, 2016).

Uit onderzoek van Korevaar (2015, in Delfgou, 2016) blijkt verder dat professionals die in het onderwijs werken met jongeren met psychische kwetsbaarheden, voor vraagstukken staan waar hun opleiding hen niet op heeft voorbereid. Hier gaat het vooral om problematiek die op meerdere

leefgebieden doorwerkt. Door onderwijsprofessionals wordt met name het ontbreken van de vaardigheid om goed met andere professionals en met ouders samen te werken als zorgpunt genoemd (De Bruïne, Franssens, Jansen & Van Veen, 2015). Onderwijsprofessionals in het speciaal onderwijs weten niet goed hoe ze de begeleiding moeten vormgeven bij het maken van de overstap van onderwijs naar arbeid (Winn & Hay, 2009).

VAN VERZORGINGSSTAAT NAAR PARTICIPATIESAMENLEVING

De transities in onderwijs, jeugdzorg en arbeid hebben gevolgen voor jongeren met een ondersteuningsbehoefte. Achtereenvolgens wordt in deze paragraaf ingegaan op de Jeugdwet en de wet Wajong in combinatie met de Participatiewet.

Sinds de Jeugdwet in 2015 startte wordt de jeugdzorg niet langer door het Rijk uitgevoerd, maar door de gemeente. De Jeugdwet vervangt delen van de AWBZ en de Zorgverzekeringswet en de gemeente heeft daarmee ook de verantwoordelijkheid gekregen voor de zorg en hulp aan jongeren met een licht verstandelijke beperking en jongeren in de geestelijke gezondheidszorg.

Op 1 januari 2015 is een verandering aangebracht in de wet Wajong. Deze wet voorzagt jongeren van een basisinkomen als zij voor hun achttiende verjaardag of tijdens hun studie arbeidsongeschikt werden. Eerder was de Wajong ook van toepassing op jongeren met een beperkt arbeidsvermogen of beperkt uitzicht op betaald werk, maar voor hen is nu de gemeente verantwoordelijk vanuit de Participatiewet. De Participatiewet is hiermee in de plaats gekomen van de Wet Werk en Bijstand, de Wet Sociale Werkvoorziening en een deel van de wet Wajong.

Het geheel aan transities maakt het voor gemeenten moeilijk om de wetten goed uit te voeren, blijkt uit een inventarisatie van Welling (2016). Welling betoogt dat met name in de Jeugdwet verwacht wordt dat gemeenten de jeugdige centraal stellen, maar hier blijkt dat gemeenten veelal niet in staat zijn jeugdigen zelf bij hun ondersteuningsproces te betrekken en om mét ouders en jeugdigen te praten, in plaats van óver hen.

DE BENADERING VAN JONGEREN MET EEN ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE DOOR PROFESSIONALS

Jongeren met een ondersteuningsbehoefte hebben vaak te maken met meerdere professionele ondersteuners zoals leerkrachten, de intern begeleider, sociaal werker of orthopedagoog van

HOE PAST HET? EEN KWALITATIEVE ANALYSE VAN NARRATIEVEN VAN JONGEREN

school en de jobcoach of klantmanager vanuit de gemeente. Zij begeleiden bij participeren in onderwijs en arbeid. Jongeren krijgen daarnaast soms ook begeleiding bij bijvoorbeeld leren zelfstandig wonen en omgaan met geld. Ondanks verschillen in achtergrond van waaruit deze professionals hun werk uitvoeren delen zij een focus op empowerment en het stimuleren van eigen regie of samenregie. Empowerment is niet iets wat je kunt doén, maar wel een proces dat professionals en de informele omgeving kunnen ondersteunen (Verharen, 2017). Waar eigen regie vertrekt vanuit de individuele jongere, werkt samenregie met name de samenwerking tussen professional en de burger met zijn informele netwerk uit (Rijksoverheid, z.d. (b)).

Voor professionals in de arbeidsparticipatie geldt dat zij te maken hebben met een veranderende doelgroep. Door de komst van de Participatiewet wordt nu ook van jongeren die eerder door de gemeente als "kansloos" werden gezien, verwacht dat zij zoeken naar werk en dat de gemeente hen hierbij ondersteunt. Arbeidsre-integratieprofessionals zeggen dat zij nieuwe vaardigheden moeten leren nu arbeidsparticipatie en zorg in elkaars verlengde liggen (Van der Aa, 2017). Onder andere meer moeten samenwerken en omgaan met nieuwe beleidsregels zorgt voor dilemma's (Polstra, 2012 in Van der Aa, 2017). Hiermee wordt bedoeld dat de huidige visie op participatie complicerend kan werken in het aansluiten bij de ondersteuningsbehoefte van jongeren, omdat deze visie een ideologisch (inclusie) alsook een economisch (financiële onafhankelijkheid) motief kent en deze motieven elkaar niet altijd ondersteunen (Verharen, 2017).

Van Hal (2013) betoogt dat mensen met een arbeidsbeperking vaak niet op de juiste wijze worden ondersteund doordat te sterk vertrokken wordt vanuit wat zij willen en te weinig vanuit wat zij kunnen en de ondersteuning die (de weg naar) werk vraagt. Het is problematisch dat het exploreren van mogelijkheden voornamelijk wordt gedaan door erover te praten en na te denken, terwijl juist het ervaren concreet invulling geeft aan de vraag wat iemands mogelijkheden op de arbeidsmarkt zijn en welke ondersteuning daarbij nodig is. Werken met beperkingen vraagt een balans zien te vinden in de afhankelijkheid van naasten, het balanceren tussen activiteit en rust, het omgaan met de veranderlijkheid van de beperkingen zelf, en het (her)formuleren van een toekomstbeeld. Aan dit "werk" gaat de "empowermentretoriek" vaak voorbij en dit kan daardoor aldus Van Hal en collega's (2012) juist leiden tot het uitsluiten van mensen van arbeidsparticipatie. Door reëel te leren kijken naar wat wel en óók wat niet haalbaar is ontstaat perspectief op meer meedoen in de samenleving, maar vooral ook een duurzaam haalbare deelname aan onderwijs of werk (Arts & Verheijden, 2014).

Samenvattend kan gesteld worden dat hoe zinvol een benadering gericht op empowerment ook kan zijn, die benadering tegelijkertijd de vraag oproept of deze niet tekort doet aan degenen die

(nog) niet goed zelf aan kunnen geven wat zij nodig hebben. Deze vraag is de reden geweest om met de jongeren zelf in gesprek te gaan over hun ondersteuningsbehoefte en het te maken hebben met een complex stelsel van (deels nieuwe) regelingen in combinatie met professionals die regelmatig nog "onwennig" zijn in het begeleiden van deze doelgroep.

METHODE VAN ONDERZOEK

In de periode 2016–2017 zijn diverse onderzoeksprojecten uitgevoerd door studenten in de laatste fase van hun bacheloropleiding aan de HAN, vanuit de Werkplaats Sociaal Domein Nijmegen. Binnen de lijn *Van passend onderwijs naar passende arbeid* richtten de studentprojecten zich op inzicht krijgen in de leefwereld van jongeren met een ondersteuningsbehoefte.

In deze onderzoeken is gebruikgemaakt van een narratieve onderzoeksbenadering. Deze benadering geeft voorrang aan het verhaal van de jongere, in plaats van aan vragen en veronderstellingen van de professional (Meesters, Basten & Van Biene, 2010). Hiervoor is gekozen om diepgaander begrip van de situatie van jongeren met een ondersteuningsbehoefte te krijgen. Het werken met narratieven geeft inzicht in wat jongeren zelf vertellenswaardig vinden en geeft de mogelijkheid om een integraal beeld te schetsen van het leven van de jongere.

Het narratieve onderzoek baseert zich op het constructivistische standpunt dat de sociale werkelijkheid een door mensen geïnterpreteerde werkelijkheid is (Meesters *et al.*, 2010). Door levensverhalen centraal te stellen, ontstaat er ruimte voor een ingekleurde en geleefde werkelijkheid die inzicht geeft in de bedoelde en onbedoelde gevolgen van de transitie, in plaats van de papieren werkelijkheid die zich laat zien in beleidsnotities. Daarmee leren de narratieven de onderzoekers meer begrijpen van de nuances in de vertelde ervaringen (Creswell, 2012).

De studenten die de jongeren interviewden, leerden tijdens hun opleiding praktijkgericht onderzoek uitvoeren. Zij maakten tijdens hun onderzoeksperiode allemaal deel uit van de onderzoekslijn en zijn door onderzoekers van het lectoraat *Versterken van Sociale Kwaliteit* getraind in narratieve onderzoekvaardigheden. Er is gebruikgemaakt van interviewguides, gebaseerd op vooronderzoek van de onderzoekers van het lectoraat. De open insteek van deze guides nodigde de jongeren uit hun verhaal te delen. De interviewguides zijn met een proefpersoon getest, alvorens ze werden gebruikt voor het bevragen van de onderzoeksgroep. Deze oefensessies versterkten bovendien de interviewkwaliteiten van de studentonderzoekers. Alle

interviews zijn door een koppel van twee studentonderzoekers of door een studentonderzoeker met een ervaringsdeskundige afgenomen. Vervolgens zijn de interviews door de student getranscribeerd en gebruikt voor hun eigen onderzoeksproject. Voor de studie in dit artikel zijn de narratieven opnieuw geanalyseerd.

Onderzoekspopulatie en onderzoeksobject

In totaal zijn 35 jongeren geïnterviewd. Selectiecriteria voor onderzoeksdeelname waren: leeftijd tussen de 16–26 jaar, ondersteuning ontvangen tijdens schoolloopbaan en/of bij het vinden van werk en woonachtig in de regio Nijmegen. De jongeren zijn benaderd via professionele contacten, informele contacten en sociale media. Twee derde van de jongeren (n=26) volgde onderwijs, variërend van mbo-niveau 1 tot universitair. Een aantal van de schoolgaande jongeren, was ten tijde van het interview geplaatst in een time-outklas (n=4). De overige jongeren (n=9) deden vrijwilligerswerk en één jongere had een betaalde baan.

Bij de bepaling van de doelgroep is geen onderscheid gemaakt in de reden en de aard van de ondersteuningsbehoefte, omdat niet de beperking van de jongeren centraal staat, maar hun leefwereld, ideeën en behoeften met betrekking tot onderwijs en arbeid. De transcripten van de narratieve interviews vormen in dit artikel het onderzoeksobject.

Wijze van analyseren

Door de interviews van de studentonderzoekers bij elkaar te voegen ontstond de mogelijkheid voor een overkoepelende thematische analyse (Creswell, 2012) op basis van alle transcripties. Hiervoor zijn eerst de interviews nauwkeurig gelezen ("close reading") en gecodeerd. Bij deze codering lag de focus op uitspraken die gelieerd zijn aan positieve of negatieve ervaringen, en emoties ten aanzien van de begeleiding die de jongeren (hebben) ontvangen en wat ze wensen voor en verwachten van hun toekomst.

Door middel van constante vergelijking van de gecodeerde uitspraken werd een eerste patroon in de interviews zichtbaar. Dit patroon bestond uit een terugkerend proces van toenemende bewustwording bij de jongeren dat de ondersteuningsbehoefte waarschijnlijk hun hele leven op momenten nodig zal blijven. Daarbij werd duidelijk dat zij voor een uitdaging staan in het vinden van een plek in de participatiemaatschappij die zij van betekenis vinden voor zichzelf en anderen.

De onzekerheden die de ondersteuningsbehoefte met zich meebrengt vormde een tweede patroon in de transcripties. Op basis van deze patronen zijn alle transcripties opnieuw gelezen en zijn de betekenisvolle fragmenten uit de interviews geselecteerd: de narratieven (Creswell, 2012). Een betekenisvol fragment wordt gekenmerkt door een uitspraak die door meerdere jongeren is gedaan, of juist een citaat dat een contrast geeft aan een ander citaat. In de resultatenparagraaf zijn de resultaten op basis van patronen en de narratieven uitgewerkt.

RESULTATEN

De resultaten die uit de analyse naar voren komen worden hieronder weergegeven op onderdelen van de deelvragen, ondersteund door citaten van de jongeren. Omwille van de leesbaarheid zijn de citaten enigszins geredigeerd. Ook zijn de namen van de respondenten gefingeerd.

Vinden, aanvaarden en ervaren van hulp

De narratieven laten een verschil zien in ervaringen met het vinden van hulp. Laagopgeleide jongeren krijgen veelal vanuit school of hun woonsituatie hulp aangeboden, terwijl de jongeren met een hbo- of universitaire opleiding tijdens hun opleiding langer zoeken naar passende hulp en het op hun opleiding ook moeilijker is om begrip voor hun situatie te krijgen. Zo beschrijft Anna (23) het volgende over haar studie geneeskunde:

Ik kan goed nadenken, ik kan goed redeneren, ik kan goed praten...maar ik heb ook wel forse problemen. Dus het is ook niet heel raar dat ik hulp nodig heb met studeren. Maar ik denk dat (...) als ze wél echt zouden meedenken, dat het heel anders zou gaan (...). Het is heel moeilijk om studiebegeleiding te krijgen, maar ook is er te weinig begrip voor mijn situatie op universitair niveau.

Marieke (20) bevestigt dit beeld:

Ik heb het idee dat MEE zich meer richt op mensen met een lager opleidingsniveau en ADHD. Ze leggen alles zo vaak uit! Maar dat is het probleem bij mij niet. Het gaat meer om de praktische kant. En om colleges van drie uur, hoe houd ik het vol in godsnaam om een college van drie uur te doen. Bij MEE had ik het idee dat ze daar veel minder van begrepen.

De jongeren met een lagere opleiding kunnen moeilijker beschrijven wat hen helpt. Hierbij valt op dat het niet uit lijkt te maken welk soort professional ze ondersteunt bij school en werk. In

HOE PAST HET? EEN KWALITATIEVE ANALYSE VAN NARRATIEVEN VAN JONGEREN

de transcripties is dit te herkennen doordat bij gerichte vragen over hun ervaringen veelal geen concreet antwoord komt. Zij zijn overwegend positief over de begeleiding die ze krijgen en willen dat deze praktisch van aard is, bijvoorbeeld het meegaan naar een gesprek op stage. Zij beschrijven hun ervaring in algemene termen als “wel goed” of “fijn”, maar concretiseren dit niet. Wel wordt duidelijk dat zij het prettig vinden als de ondersteuning bestaat uit het uitproberen van verschillende manieren van leren of werken. Zo geeft Maikel (19) aan:

Mijn mentor nam me altijd serieus. Vroeg bijvoorbeeld: wat werkt nou eigenlijk voor jou? Want mensen zeggen wel, je moet geen prikkels om je heen hebben en je moet op zo'n manier leren. Door haar voelde ik me gestimuleerd om te gaan zoeken wat nou eigenlijk mijn manier van leren was. (...) En toen bleek dat bij mij lopen tijdens het leren erg hielp.

Door de jongeren die pas rond hun puberteit problemen hebben ervaren, wordt het erkennen dat je hulp nodig hebt bij je schoolloopbaan als probleem genoemd, evenals het vinden van een hulpverlener die tot de kern van het probleem doordringt. Femke (23) vertelt hierover:

De studentenpsycholoog heeft wel zijn best gedaan om mij te helpen. Maar ik denk ook niet dat ik daar voor openstond. (...) Ik kan heel goed faken dat het goed met me gaat. Ik denk dat ik dat bij al mijn hulpverleners heb gedaan. (...) Maar eigenlijk was ik een beetje dood aan het gaan van binnen, van verdriet om van alles.

Als hulpverleners niet tot de kern doordringen, geeft dat de jongere de mogelijkheid om de schijn op te houden. Eva (18):

Heel veel gesprekken gehad, want je wordt altijd onderzocht en daar was ik me ook ontzettend bewust van. Ik heb een keer ergens in een rapport gelezen (...) “ziet er onverzorgd uit en moe en dat past bij het beeld van autisme.” Ja en vanaf toen heb ik altijd als ik ergens heen ging altijd nette kleren aan gedaan en mijn haren en make-up goed gedaan. En nu nog steeds.

Jongeren willen niet als anders worden gezien dan hun leeftijdgenoten, ondanks dat zij beseffen dat ondersteuning voor hen nodig is. In de transcripties is hiervoor geen rechtstreekse motivatie te vinden. Wel spreken meerdere jongeren over hun verwachtingen ten aanzien van hulpverlening. Die moet op de achtergrond aanwezig zijn en niet doorgaan als een jongere zelf verder kan, zoals Pedro (23):

Op het mbo had ik een begeleider. Die ging ook naar de stages toe. Dan dacht ik altijd: wat moet ik hierbij uitleggen? Ik had daar nooit zin in omdat ze vaker komen dan standaard. (...) Ik voelde me meer anders dan anderen erdoor. (...) En...op een gegeven moment, vlak voor het hbo, zei ik dat ik er mee wou stoppen. Toen zei mijn vader van: "het is toch fijn als iemand meekijkt? (...)." Ja dat is leuk en aardig, maar als ik m'n hele leven doorga met begeleiding, dan leer ik nooit echt volledig op eigen voeten te staan. En ik denk dat als ik het nu niet afkap, dan heb ik nooit echt vertrouwen dat ik zelf het leven trekken kan.

Stabiliteit en samenwerking in de hulpverleningsrelatie

De zoektocht naar goede ondersteuning verloopt lang niet altijd soepel. Bijvoorbeeld omdat er veel instellingen betrokken zijn, zoals bij Mo (22):

Ik ben als eerst naar het R75 (jongerenhulpverlening, MG) gegaan. Die hebben mij doorverwezen naar het Jeugdfact. En daar loop ik nu nog steeds. Ik ben naar het UWV geweest, en naar het jongerenloket. En de ander die mij helpt is van Iriszorg en die pakt mijn verslaving aan.

Ook komt naar voren dat hulpverleners niet van elkaar weten waar ze mee bezig zijn en dat professionals op school moeizaam ingang kunnen vinden bij reguliere hulpverleners, terwijl juist zij goed kunnen signaleren dat het niet goed gaat met een jongere. Zo schetst Marieke (20):

Ik denk dat voor mij wel fijn zou zijn geweest als school een connectie had gehad met bijvoorbeeld een psycholoog. (...) Want ik weet van mezelf dat ik er lang tegenaan heb gehikt dat ik therapie moest. Ik heb dat wel aan mijn studieloopbaanbegeleider verteld. (...) Als die voor mij een afspraak had kunnen maken...zo'n schop onder mijn kont was voor mij wel handig geweest.

Als de hulpverlening op het gebied van opleiding of werk eenmaal op gang is, worden veel jongeren vervolgens geconfronteerd met frequente wisselingen van hulpverleners. Anna (23) vertelt hierover:

Ik heb hier gewoond, op m'n vorige kamer en ik ga nu beschermd wonen. Steeds een andere huisarts, steeds een andere apotheek en steeds een ander sociaal wijkteam. (...) En dan heb je nog al die mensen die van baan verwisselen. (...) Ik ben gewend om alles zonder hulp te doen (...) want mijn ouders kunnen dat niet en de rest had het niet door. Dus ik vind het moeilijk om hulp te accepteren. En je weet toch dat die mensen dan snel weer weg gaan. Dat maakt het extra moeilijk.

Betaald werk als toekomstperspectief

In bijna alle interviews is gevraagd naar wat de jongere van zijn toekomst verwacht. Hun wensen blijken divers, maar allemaal terug te voeren naar de behoefte om vooruitgang te boeken. Daarbij is het bereiken van een betaalde baan in de meeste gevallen leidend. Daan (18) vertelt over zijn doel:

Automonteur. Echt automonteur, het liefst ga ik zo ver studeren dat ik APK Meester ben. Dat lijkt me echt het mooiste om te doen. Maar het lijkt me ook wel lastig om tegen zo'n klant te vertellen dat een auto eigenlijk niet meer door de keuring heen kan als dat iemand is die weinig geld heeft. Een oude oma of zo.

Door meerdere respondenten wordt genoemd dat zij de begeleiding richting werk niet vinden aansluiten op hun behoeften. Het niet nakomen van afspraken, niet afstemmen met de jongere hoe aan doelen wordt gewerkt en lang moeten wachten op antwoorden komen hier het meest bij naar voren. Zoals bij Joost (25):

Er zijn altijd dingen die niet helemaal goed gaan. (...) Dat mensen iets beloven, maar het niet waarmaken. (...). Het duurde echt maanden. Maar dan hebben ze andere dingen bedacht of zijn het vergeten. Kijk, het is een mensenkwestie, iets vergeten. Maar dat zorgde er wel voor dat ik er steeds zelf achteraan moest.

Wat jongeren ook tegenvalt bij de overgang van school naar werk, is dat met het starten op een werkplek de zoektocht naar erkenning en ondersteuning opnieuw begint. Femke (24):

Wat ik lastig vind aan werken is dat er minder aandacht is voor je. Mijn teamleider interesseert zich niet voor het welzijn van zijn werknemers. Oké, ik geef wel aan dat ik tegen dingen aanloop alleen vervolgens gebeurt er niks mee. Ik krijg bijvoorbeeld geen inspraak in mijn rooster, ook als ik weet dat iets voor mij niet werkt.

Grote afstand tot passend werk

Het besef dat het vinden van een betaalde baan lastig is door de ondersteuningsbehoefte ontstaat veelal op het moment van solliciteren. Waar de begeleiding op school een constante factor is, vraagt het van jongeren die gaan werken meer vermogen om zelf begeleiding en randvoorwaarden te organiseren. Voor werkgevers kan het bieden van betaald werk waarbij

ondersteuning nodig is, een te groot obstakel zijn. Ook is de stap van vrijwilligerswerk naar betaald werk moeilijk. Jongeren ervaren bij het niet omzetten van vrijwilligerswerk naar betaald werk een gebrek aan waardering. Johan (25):

Mbo heb ik via thuisstudie gedaan en behaald. Bij mijn stage ben ik nu vrijwilliger. Elke keer blijkt dat ze blij zijn met wat ik doe, maar om daar nou een betaalde functie tegenover te zetten... Ze weten dat ik eigenlijk wel kan werken, maar dat daar voorwaarden aan zitten om te kunnen zorgen dat ik ook kan blijven functioneren.

Wat opvalt bij de jongeren die bemiddeling bij het vinden van werk hebben gekregen, is dat over het hoofd wordt gezien of de (oefen)plek voldoet aan mogelijkheden van de jongere. Dat dit onzekerheid oproept, beschrijft Inge (26):

Veel mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt hebben vaker een faalervaring gehad. Dan moet je niet zomaar iemand ergens neerzetten en zeggen "ga het maar proberen". En dan blijkt het na twee maanden niet te werken omdat er te hoge verwachtingen zijn. (...) En kijk, daar heb je er weer een faalervaring bij.

Daarnaast hebben de trajecten met een jobcoach een tijdsduur die door de jongeren als te kort wordt ervaren. Nico (22):

Ik had haast, ik kreeg geen tijd, geen goede plekken waar ik meer zou kunnen oefenen en er misschien een baan aan zou kunnen overhouden. Want het traject moest binnen twee jaar afgerond zijn en liefst nog eerder. Het was net of ze blij waren dat ik ergens zat, of dat nou wel of niet bij mij paste.

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit artikel is een eerste verkenning gedaan naar aanleiding van de vraag hoe jongeren met een ondersteuningsbehoefte op het gebied van onderwijs en/of arbeid ondersteuning ervaren en hoe zij hun toekomst zien. Op beide vragen is een meervoudig antwoord te geven.

Vanuit de theorie zijn de verwachtingen en consequenties beschreven van de transitie die hebben plaatsgehad in het sociaal domein en in het onderwijs. Transitie die zouden moeten leiden tot meer mogelijkheden voor de jongeren die zijn geïnterviewd op het gebied van onderwijs en

HOE PAST HET? EEN KWALITATIEVE ANALYSE VAN NARRATIEVEN VAN JONGEREN

arbeid, door het streven naar meer inclusie. Tegelijkertijd leidt terughoudendheid bij het inzetten van professionele hulp tot trajecten die door de jongeren als kort en complex worden ervaren. Kort, omdat er te weinig tijd wordt genomen voor het uitproberen van wat wel en niet passend is. Complex, door de grote hoeveelheid professionals en het gebrek aan afstemming en samenwerking.

Jongeren ervaren niet centraal te staan in hun eigen hulpverleningstraject. Daarbij speelt de eenzijdige focus die volgens Van Hal (2013) gelegd wordt op wat iemand nog wel kan een rol. Mogelijkheden worden vaak cognitief benaderd: de verwachting is dat iemands mogelijkheden op de arbeidsmarkt toenemen door te verkennen hoe deze persoon denkt over arbeidsparticipatie. Deze benadering nodigt niet uit tot het ontwikkelen van passende werkmogelijkheden en houdt geen rekening met doorleefde ervaringen van (on-)mogelijkheden van jongeren. Hierdoor kan voor jongeren het gevoel ontstaan dat zij het afbreken van een opleiding of arbeidsplaatsing zelf veroorzaken, in plaats van dat uitval wordt begrepen in het licht van een gebrekkige analyse of onvolledig plan van aanpak.

Met name jongeren die pas in de loop van hun schoolloopbaan een ondersteuningsbehoefte hebben ontwikkeld, geven aan moeite te hebben om deze behoefte te erkennen. Als hulpverlening en opleiding niet goed op elkaar zijn afgestemd kunnen zij langer de schijn ophouden. Ook door professionals wordt de gebrekkige samenwerking met andere ondersteuners genoemd als complicerende factor in het begeleiden van de jongeren. Waar De Bruïne *et al.* (2015) beschrijven dat verschillende groepen professionals elkaars taal niet spreken, wordt dit door de jongeren nog versterkt met het beeld dat professionals elkaar überhaupt niet treffen in de samenwerking.

Ondanks dat zowel leerkrachten als arbeidsre-integratieprofessionals aangeven dat ze extra competenties nodig hebben nu er een complexere doelgroep het onderwijs en de arbeidsmarkt betreedt (Delfgou, 2016; Van der Aa, 2017), wordt met name de gegeven praktische begeleiding door veel jongeren positief gewaardeerd. Moeilijkheden in het vinden van de juiste ondersteuning en aansluiting bij het denkniveau en de leefwereld van de jongere komen met name bij hoger opgeleide jongeren naar voren.

Bij de wensen en toekomstperspectieven van jongeren met een ondersteuningsbehoefte komt naar voren dat zij zowel in de schoolperiode als op het werk als zo normaal mogelijk gezien willen worden. Een concrete wens als een betaalde baan staat voorop bij de toekomstwensen van deze jongeren. Tegelijkertijd erkennen zij dat ze ondersteuning nodig hebben. Ondersteuning hierbij moet zich, vanuit het perspectief van de jongere, vooral richten op het erkennen van de

jongere in zijn (on)mogelijkheden, tegelijk met een streven naar een situatie waarin de jongere zo min mogelijk uitzondering is. Door de narratieve onderzoeksmethode komen juist dit soort ogenschijnlijke tegenstellingen naar voren en krijgt de onderzoeker inzicht in datgene wat voor de jongeren werkelijkheid en waarheid is, in plaats van een eendimensionaal beleidsperspectief waarin alleen een of-of-scenario bestaat.

De overgang van school/studie naar werk zou volgens de jongeren moeten verbeteren. Een vloeiende overgang, met een goede overdracht van schoolprofessional naar arbeidsintegratieprofessional, zou helpen. De doelstelling van onder andere de Wet passend onderwijs op het gebied van afstemming tussen onderwijs, gemeenten en lokale hulpverlening, maar ook die van de Jeugdwet waarin de cliënt centraal moet staan, wordt in de beleving van de onderzochte jongeren nog niet gehaald.

Een narratief onderzoek is altijd afhankelijk van de openheid die een jongere geeft over zijn situatie en het vermogen van de interviewer om een dieper begrip te krijgen van wat een jongere beleeft. In de groep jongeren die in dit onderzoek zijn bevraagd, zaten uiteraard ook jongeren die minder makkelijk spraken over hun ervaringen. Desondanks hebben alle interviews bijgedragen aan het ontstaan van de betekenisvolle narratieven. Wel waren de interviews wisselend van kwaliteit. Sommige interviews bevatten veel richtinggevende vragen. Bij de keuze van de illustrerende citaten in de resultatenparagraaf is rekening gehouden met de kwaliteit van de interviews en zijn geen citaten gebruikt die slechts vanuit een richtinggevende vraag zijn ontstaan.

Een beperking van het onderzoek kan zijn dat alle jongeren uit de regio Nijmegen komen. De sociale omgeving is van invloed op de behoeften en de ervaringen van de jongeren en daardoor verdient het aanbeveling soortgelijk onderzoek in andere regio's te doen.

Wat bijdraagt aan de kwaliteit van de analyse is dat de eerste auteur van het artikel, die de analyse heeft uitgevoerd die in dit artikel wordt beschreven, geen begeleider of onderzoeker is geweest bij de studentonderzoeken. Daardoor zijn alle narratieven systematisch en "met nieuwe ogen" bekeken en was er geen sprake van subjectieve beeldvorming over de studentgroepen of de respondenten.

Dit artikel heeft tot doel bij te dragen aan de begripsvorming over de leefwereld van jongeren met een ondersteuningsbehoefte. De resultaten maken zichtbaar dat er winst valt te behalen uit het daadwerkelijk aansluiten bij jongeren zelf. Het doet het appel op professionals om samen met jongeren uit te zoeken wat hun mogelijkheden én onmogelijkheden zijn als het school of

werk betreft en welke ondersteuning vervolgens nodig is om hun – al dan niet aangepaste – toekomstverwachtingen te realiseren. Alleen zo kan worden bereikt dat Mark uit het eerste citaat en al die andere jongeren die worstelen met het vinden van hun eigen plek in onderwijs en arbeid, wél weten waar ze aan toe zijn.

Woord van dank

De auteurs bedanken alle jongeren die hun leefwereld met de studentonderzoekers hebben willen delen en de studenten die hebben meegewerkt aan het verzamelen van de verhalen.

REFERENTIES

- Arts, W., & Verheijden, E. (2014). *De overgang van school naar werk voor jongeren met een beperking. Pre-masterthesis*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Creswell, J. W. (2012). *Educational Research. Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Boston: Pearson.
- De Bruïne, E., Franssens, J., Jansen, R., & Van Veen, D. (2015). Passend onderwijs? Passend opleiden! *Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 36, 29–39.
- Dekker, S. (2016). *Cijfers leerplicht en aanpak thuiszitters*. Kamerbrief. Retrieved 3 November, 2017, from https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z02170&did=2016D04494
- Delfgou, N. (2016). *Anders Begeleid. Een Evaluatieonderzoek naar een Methodiek gericht op het Begeleiden van Jongeren met een Psychische Beperking bij het Behouden van een mbo of hbo-opleiding. Een pilotstudie*. Heerlen: Open Universiteit.
- Holwerda, A. (2013). *Work outcome in young adults with disabilities*. Groningen: University of Groningen.
- Meesters, J., Basten, F., & Van Biene, M. (2010). Vraaggericht werken door narratief onderzoek. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 19(3), 21–37. <https://doi.org/10.18352/jsi.221>
- Meulenkamp, T., Waverijn, G., Langelaan, M., Van der Hoek, L., Boeije, H., & Rijken, M. (2015). *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking, ouderen en de algemene bevolking: rapportage participatiemonitor 2015*. Retrieved 3 November, 2017, from <https://www.nivel.nl/node/2430?database=ChoicePublicat&preref=1002681>

- Movisie. (2015). *WMO 2015: Wat is er veranderd?* Retrieved 29 April, 2017, from <https://www.movisie.nl/artikel/wmo-2015-wat-er-veranderd?gclid=CLm1oqbCydMCFduGwod2ooKcA>
- Rijksoverheid (z.d.) (a). *Passend Onderwijs*. Retrieved 28 April, 2017, from <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs>
- Rijksoverheid (z.d.) (b). *Werken met arbeidsbeperking*. Retrieved 28 April, 2017, from <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/werken-met-arbeidsbeperking/inhoud/meer-banen-mensen-arbeidsbeperking>
- Van der Aa, P. (2017). Professioneel handelen als puzzelen in de uitvoering van arbeidsactivering. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 26(1), 4–22. <https://doi.org/10.18352/jsi.511>
- Van Hal, L. (2013). *Working on activation. Analyses of stories about vocational rehabilitation of people with disabilities in the Netherlands*. Maastricht: Maastricht University.
- Van Hal, L., Meershoek, A., Nijhuis, F., & Horstman, K. (2012). The 'empowered client' in vocational rehabilitation: The excluding impact of inclusive strategies. *Health Care Analysis*, 20(3), 213–230. <https://doi.org/10.1007/s10728-011-0182-z>
- Van Hal, L., Meershoek, A., Nijhuis, F., & Horstman, K. (2013). Disembodied abilities: Sick role and participation in 'activating' return-to-work practices. *Social Science & Medicine*, 96, 9–16. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.07.003>
- Verharen, L. (2017). *Being There. Samen werken aan het versterken van Sociale Kwaliteit*. Lectorale rede uitgesproken bij de inauguratie als lector Versterken van Sociale Kwaliteit aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Nijmegen: HAN.
- Verhoef, J., Roebroek, M., Van Meeteren, J., Floothuis, M., Van Schaardenburgh, N., Stam, H., & Miedema, H. (2015). Een nieuwe interventie om de arbeidsparticipatie te bevorderen van jongvolwassenen met een lichamelijke beperking: een pilotstudie. *Tijdschrift voor Bedrijfs- en Verzekeringsgeneeskunde*, 23(9), 406–412. <https://doi.org/10.1007/s12498-015-0169-z>
- Welling, M. (2016). Staat de cliënt centraal in de Jeugdwet en de toegang? *Jeugdbeleid*, 10, 167–172. DOI 10.1007/s12451-016-0118-6
- Winn, S., & Hay, I. (2009). Transition from school for youths with a disability: issues and challenges. *Disability & Society*, 24, 103–115. DOI: 10.1080/09687590802535725